

(„Az eltévedt lovas...”)

„A valóságra nézve munkahipotézisünknek nem prognosztikus, csupán stratégiai értéket kell tulajdonítani a felmerült kérdéssel kapcsolatban.”

Jean-François Lyotard

Az eltévedt lovas kétségkívül aporetikus szöveg. Az apória itt egyfajta rejtély megfelelője, amennyiben magának a szövegbéli lovasnak a kilétét illeti. Ez a lovas ugyanis mint rejtély, a szövegben mindvégig „rejtve” – *takarásban van*. A szöveget értelmezni próbáló kísérletek sohasem adták alább az azonosításnál, amely azonosítást e szöveg esetében értelemszerűen a függöny elhúzásával, a lepel lerántásával, vagy (még hívebben a szöveghez) ködoszlatással lehet végbevenni. Az az irodalomtörténeti hagyomány, amely eleddig kizárólagosan kezelte a szöveget, annak heterogenitását úgy látta átléphetőnek, hogy összeolvasta egyrészt a történelemmel, valamint a szerzői életművel. Ez a mindenekfölötti intertextualitás a szöveg egy olyan diszkurzív átírásához vezetett, ahol a személytelen, magányos és néma lovas alakja, képe, szimbóluma rögtön megtalálta párját a szövegben két helyen fellépő többes szám első személyű grammatikai alakban. A már említett, kétfelé vezető intertextualitás a szerző vallomások jellegű líráját¹ csatolta a szöveghez az egyik oldalról, mindenekelőtt szolidárisnak előfeltételezve így a szöveget a szerző sok más, első személyű, úgynevezett képviselői alanyával. A másik oldalról pedig a nemzeti tragédiaként felfogott és felfogandó háború volt az, ami mindig már *előidejű értelemként* a szöveggel „vele járt”.² Így tűnt el a heterogén: a tragikus sorsú (mert eltévedt) lovas azonosítódott a többes szám első személyű beszélővel, beszélőkkel – a királyi többesben megszólaló költővel, a magyar nemzettel és a nembeliesülés szép non plus ultrájával, az emberiséggel. Bizonyos szempontból, kapcsolatba hozni e kettőt, a lovast és a beszélő(ke)t feltétlenül a szöveg „eleganciájának” empatikus érzékelése, innen pedig a grammatikai (személyes–személytelen, egyes–többes) heterogenitás által keltett feszültség továbbolvasása, fenntartása. Ezt a megőrzést azonban egy olyan hagyomány diktálta, amely a szöveg aporetikus jellegét épp a történelem és a szerző segítségével igyekezett áthidalni, és ezt az áthidalást (lovas – T/1. személy – lovas) a szöveg olvasataiban mechanikussá tenni. Ennyiben pedig a feszültséget, a lovas és a beszélő alany(ok) különbségének/azonosságának feszültségét elernyeszteni az egyik lehetőség kizárólagos hangsúlyozásával.

Ez a hagyomány tagadhatatlanul szolidárisnak hat, amennyiben a világszerű és történeti olvasatot nevezük szolidáris olvasatnak. Egy olyan olvasatot, amely bele-éli magát a szövegbe, tematikus szinten azonosít, megfeleltet, és tárgyát nem szöveggént kezeli, hanem, hasonlattal élve, térképként, amely „nem a terület maga”.³ Ez a hagyomány szolidárisnak hat, amely szolidaritásnak jelen esetben kiváló metaforája *Az eltévedt lovasban* megszólaló T/1. személyű grammatikai alak, amellyel egy nemzeti irodalomtörténet-írás minden nehézség nélkül maga is azonosságot vállalhat.⁴ Ám csak addig, amíg a lovasnak mint a beszélő(k) projektált képének eltévedése egy konkrét, történelmi eltévedést sugall. Ez az eltévedés azonban érintetlenül hagyja a szöveg értelmét, amit a szöveget olvasó szolidáris irodalomtörténeti diszkurzus a kor és a szerző kontextusát intertextusként használva állapít meg.

Az eljárás, amellyel a szöveg fenti értelme „megjósoldik”, hasonló egy térkép olvasásához. Vagyis a fenti értelem fölött bábáskodik, azt (ki)olvasó olvasat a szöveget mint tér- és időszimulációt tartja a kezében, miközben benne áll egy, a történelem valósága által megalapozott, az irodalomtörténet által folyamatosan intencionált nem-szimulációban. A valóság és a térkép egymáshoz való viszonya pedig a hasonlóságon alapul. Szemiotikai terminussal egy hegy- és vízrajzi, vagy kiránduló, tájfutó térkép a pierce-i ikonnak felel meg, sematikus jelei a motiváltság egy nagyobb fokú illúzióját keltik, amennyiben hasonlítanak a tájhoz (színek, objektumok stb.).⁵ Egy ilyen térképhez hasonlóan *Az eltévedt lovas* című szöveg is ikon, amennyiben részleteiben megfeleltethető egy valóságnak, még ha a szöveg – afféle mobil mutató egy számegegyenesen – csúszkál is a nembeliség tengelyén (költő, nemzet, emberiség) mint ezen a valóságon. A szöveggel szemben ilyen stratégiát alkalmazó irodalomtörténeti hagyomány paradox módon szimbólumról beszél *Az eltévedt lovas* kapcsán, holott öntudatlanul ikonként olvassa.⁷ Pontosabban fogalmazva a szöveg olvasása a fent említett hagyomány által annyiban tekinthető szimbólumként való olvasásnak, amennyiben a szöveg ikonként – térképként való olvasása egy ki nem fejtett és soha meg nem kérdőjelezett *megegyezésen* alapul.

A térképként való olvasás a következőképpen történik: az értelmező szemléletének perspektívát és orientációt a szimulált terület objektumai szolgáltatnak, a térkép jeleit mintegy „kiköti” a valóságba (tájol), és ilyen megfeleltetések során jut el céljához. A szöveg jelei alapján megelőlegezett értelem, az *előidejű értelem* mint cél azt az előfeltételezést implikálja ugyanis, hogy az olvasó nem a térképen (értsd: a szövegben) halad, hanem abban a megelőlegezett értelemben, amelyet „valóságnak” nevez (jelen esetben ez a konkrét történelmi idő és tér). Például, *Az eltévedt lovas*hoz fűzött jóslatok nagy része a szöveg egyik értelméül az érmindszenti tájat adja meg, vagyis területet „hitelez” a térképnek. A szöveg „jelentése”, értelme ebben az esetben viszonylag egyszerű retorikai fogás, az azonosítás trópusának segítségével érkezett el. Feltételezhető azonban, hogy a

szöveg és a terület között létesíthető retorikus viszonyok között nem ez az egyetlen. Sőt, akad olyan is, mint például a metafora, amely ezt az azonosító olvasatot nem cáfolja, hanem úgy integrálja magába, hogy közben arra is szolgál javaslatlaltal, miképpen lehetséges a jóslás metafizikus aktusa. Mert a szöveg és tér között létesíthető metaforikus kapcsolatot épp az előidejű értelemadás, a jóslás hagyománya igazolhatja.

Másképpen, a jós hagyománya szerint a jelek annyiban fontosak, amennyiben az értelem megjósolható belőlük. De a jeleknek megelőlegezni az értelmet, vagyis jósolni, mindez egyenlő a térnek/területnek értelmet adással is. Ahogy a klasszikus Rómát jóval megelőző időkben az augurium feladata volt eldönteni, ki legyen a város ura, úgy később a *kontemplációt* végző augur az értelemadással és -jóslással egy időben a *templum*, a szent hely terét is kijelölte. Vagyis jósolni annyit jelent, mint a jeleknek értelmet hitelezni, ezáltal és egyúttal a térnek értelmet hitelezni (és a szent jelzőt is), ennyiben pedig a teret nem területként, hanem a majdan eljövendő, feltáruuló, apokaliptikus értelem *térképeként* kezelni. (A keresztény templom szintúgy az értelem, az egykor eljövendő „valódi” tér, a Mennyei Jeruzsálem szimulációja, papja a jóslat mindenkori megerősítője.) Olyan térképként, amely a jövőt szimulálja, úgy, hogy azt eredetként, eredetként veti maga elé. Ez a gondolat kétségtelenül paradoxon, mert a megismerés, vagyis az interpretáció telosza ezáltal éppen az arché azonosítása. Interpretálni nemcsak annyit tesz, mint értelmet adni, de emellett jelenti az értelmet jóslást is (interpres hominum divumque – ’jós(nő)’, aki az istenek és emberek között közvetít), amely jóslás független az idő „irányától”. Ennek tükrében *Az eltévedt lovas* interpretálói a történelmet mint megismertnek vélt értelmet, valóságot vetik a szöveg elé, olvassák ki annak jeleiből, egyszerűbben fogalmazva, az Ady-irodalmat jellemző konszenzuális testvériség alapvetően abban a biztonságban nyilvánul meg, amely a múltat a jelek rizikó nélküli jövőjének – értelmének tekinti. A szöveg így válik szent helyé, templommá, vagyis a kánon részévé: bármilyen aporetikus legyen is, bármilyen radikális szimbólum szervezze is, tematizálja bár a legteljesebb eltévedést, mégis olyan térképként kezelődik, amely térkép olvasóját a történelem és a szerző előidejű értelemeként orientálja. Vagyis: az irodalomtörténeti olvasatok tükrében kifejezetten abban a helyzetben vagyunk, hogy *Az eltévedt lovasnak* mint „írásnak előrebocsássuk az értelmét”.⁸

Mivel „az értelmes gondolkodás séma szerinti interpretáció, amely sémát nem tudjuk eldobni”,⁹ ez egyben azt is jelenti, hogy a jelentésadás sosem mentes a jós vagy a pap (és a tudós) metafizikus, jóslatszerű megismerési struktúráitól, vagyis magától a nyelvtől mint örök térképtől. De ez nem jelenti azt, hogy egy szöveg pro-tézise, más néven kiterjesztése mint intertextus csak a szerző vagy a történelem (tegyük hozzá: szövege) lehet. Ez többé-kevésbé a hagyomány beszűkítése a „szolidaritás” örvén. E szolidaritás világszerű (azonosító) olvasatai nem feltétlenül vallják be magukról a kartográfus vagy értelem-előlegező szemléletet, sőt, ta-

lán az is kiderülhet, hogy ki felülről tekint le rá, *annak* térkép e táj (kiem. tőlem, M. A.), vagyis a szöveg. Egy másfajta szolidaritás, a szöveg *szövegszerűségével* való szolidaritás azonban azt feltételezi, hogy minden térkép épp térkép-voltában, minden szöveg épp szövegiségével hangsúlyozza azt a lehetőséget, ha tesszik fenyegető potencialitást, amely miatt sohasem egyértelmű, hogy a szöveg megelőlegezett értelme a szöveg milyen „valósággal” való összeolvasásából formálódik ki.¹⁰ A teoretikus szó kétféle etimológiája a szövegolvasásnak mint a tér/terület térképként való olvasásának kétféle elméletét rejtí magában.

1. „Eredetileg a *theoria* a látványosságok megtekintését jelentette, a »nézd meg a saját szemeddel, és formáld magad véleményét!« értelmében. Az első teoretikusok »turisták« voltak – bölcs emberek, akik azért utaztak, hogy megsemlélik a valódi világot. A *theoria* nem jelentett szemléletet a látás korlátozott értelmében, hanem az aktív megfigyelés szerves és összetett módját foglalta magába – egy érzékelő rendszert, amely kérdésekből, a helyi mítoszok és történetek meghallgatásából állt. Rá-érzésből, legalább annyira, mint meghallásból és meglátásból. Azok a világteoretikusok, akik Krisztus előtt 600 körül utazgattak, olyan megfigyelők voltak, akik reagáltak a helyek kifejező energiáira, és megálltak *kontemplálni* (kiem. tőlem, M. A.) ott, amely helyeket vezetőik megtekintésre érdemesnek ítélték. Ezek a vezetők helyi idegenvezetők voltak, olyan emberek, akik ismerték a helyi történeteket, és segítették a látogató teoretikusokat »látni.«”¹¹

2. „...az univerzitás – *theória*; igen, *theória*, csak nem a szemlélés, megtekintés, elmélet, tan értelmében véve, hanem abban az értelemben, amit a szó egyébként jelent: a *theória ünnepi küldöttség, szent követség* valamely más városba vagy szent helyre, a *theórosz* pedig a szent helyre, a jósdába, az orákulumhoz *küldött* személy, akinek az a feladata, hogy hazatérte után mondja el az otthonmaradtoknak, amit *látott, megtudott.*”¹²

A különbségek ellenére, a két szövegrész olvasható párhuzamosan, vagyis egyes elemeik kétségtől megkülönböztethetők egymásnak. A legfontosabb ezek közül az, hogy a teoretikus mindkét etimológiájában eltávozik otthonról, „*más városba*”, „*szent helyre*”, idegen „*helyre*”. Mindkét etimológiában olyan közbenjáróval érintkezik, aki hozzásegíti az értelemhez: ez az egyik helyen az idegenvezető, a másik helyen a jós. Ez pedig már a két etimológia közti különbséget jelzi, kettőjük elágazását. A különbség, úgy tűnik, a szakralitásban van. Míg az egyik helyen profán módon „*turistáról*” van szó, aki a maga kedve szerint utazik, úgy persze, hogy irányítják, addig a másik helyen „*küldik*” a teoretikust. Vagyis az egyik etimológia sok céljának a másik egy célja felel meg. Míg az egyik helyen a teoretikus egy már eleve szent helyre érkezik, amely már jóslattól függetlenül minden eljövendő értelmek térképéül szolgál, addig a másik helyen az utazás során, az utazó mozgásában jönnek létre a szent helyek a „*kontempláció*” révén. És végül, de nem utolsósorban, az egyik helyen a szent küldöttség kézhez kapja az értelmet, hogy továbbítsa, vagyis Isten (más néven a *beérő*

értelem) és ember közti közvetítés helyett *be kell érnie* a jós és az ember közti közvetítéssel. A másik helyen sem Istennel lép kapcsolatba a teoretikus a tér előidejű értelmének meghatározásakor, csupán az idegenvezetővel, de ebben az utóbbi esetben nem kész, megjósolt értelmet kap, hanem sokkal inkább – a történetek és mítoszok révén – egy intertextuális puzzle-t,¹³ amely játékhoz a teoretikus viszonya interaktív. Mivel a célirányos utazás szent és célstatikus jellegével szemben az utazgatás inkább egy folyamatosan változó, dinamikus szakralizációt képvisel, az utazgató teoretikus által meglátogatott helyek sem szolgálnak örök értelemek örök, szimulatív térképéül.

Ha tehát a szöveg nem egy tér vagy terület ikonszerű térképe, hanem egy eljövendő értelemé, ahogy a jóslásra kiszemelt hely/tér/templom is tulajdonképpen az eljövendő értelem térképe, akkor ebben az esetben a tér a szöveg metaforájaként aktivizálható. A tér és a szöveg ilyen megfeleltetése bizonytalan és szimbolikus jellegüket hangsúlyozza, vagyis azt eredményezi, hogy egyik a másikat nem indokolhatja legitim, kielégítő módon, hiszen viszonyuknak egy alakzatban való sűrűsödése révén egy szintre kerülnek az értelmezésben. Innentől a szöveget nem magyarázza az a táj, amelyről a szöveg szól, mert felmerülhet a lehetőség, hogy a táj is olvasható, mégpedig a szöveg olvasásának: értelemjóslásának megfelelő stratégiákhoz hasonló eljárásokkal. A szöveg az eljövendő értelemre vonatkozó jóslat szent helyeként egyben ennek az értelemnek a térképévé is válik – jósjelévé, térbeli képévé. Ezen túl pedig a – paradox módon *blaszfémikus* – kijelentés, hogy egy szöveg interpretációja nem különbözik a jóslástól mint eljárástól, azzal a következménnyel jár, hogy a szöveg jeleiből kiolvasható jelentés meg van ígérve, de nincs, ami ezt az ígéretet garantálja, magyarul: kezeséget vállaljon érte.

Bovaryné a lefüggönyözött konflisban órákig járja Léonnal Rouen utcáit, anélkül, hogy bárki tudná, mi történik. A jóslat azonban, amely az utcák ironikus felsorolásából kikövetkeztethető értelemre vonatkozik, hogy valójában mi is történik a konflisban bent, az olvasó jóslata már beteljesült értelemnek tudja magát, és pedig egy másik szöveg megnyugtató fényében.¹⁴ Raszkolnyikov a bahtyini dialogicitás és polifónia jegyében bolyongja végig Pétervár utcáit, ami annyit jelent, hogy képtelen felmérni mások tudását – ennyiben egy olyan olvasó metaforája, akit elhagytak a külső szempontok, és az értelmet képtelen megjósolni, vagy legalábbis – és ez a hihetőbb, ugyanis nincs megjósolhatatlan értelem, legfeljebb (enyhén szólva) kétértelmű jósjelek – jóslatai a jelek változékonyságának tükrében változnak maguk is. Raszkolnyikov bolyongása, vagyis a térhez való ambivalens-polivalens viszonya a „templom”, vagyis bármiféle, aktívan „preszimulatív” vagy akár romos, de látogatható intertextus helyének hiányát jelezheti.

A nyelv és a tér kapcsolatához mindkét példa a városon keresztül közelít, megelőlegezve Wittgenstein hasonlatát: „Nyelvünket amolyan régi városnak is

tekinthetjük: utcácskák, terek, régi és új házak, valamint különböző korokban kiegészített épületek sokszögletű tartományának, melyet egyenes szabályos utcák és egyforma házak alkotta új elővárosok sokasága vesz körül”,¹⁵ és azét az Ottlikét, aki Vas Istvánné tanúsága szerint a *létező* magyar polgárság védelmében el-elfajuló, legendaszámba menő vitákat folytatott Vas Istvánnal, és aki a nyelvről a festő B. B. szavaival beszélt: „Anyád rokonainál voltakok egy négyszögletes kis téren, és hazaindulva nem tudtad hirtelen, a négy keresztutca közül melyiken is jöttetek. A térkép a fejedben megvolt, csak a tájolóást vesztetted el egy pillanatra. Nem baj, meglesz. Az új ismerősök lakását kellett berajzolnod mindegyiknek a festménybe, amit úgy raktál össze, mint egy készülő nagy vásznat.”¹⁶

Az *eltévedt lovas* alapvetően más hagyományba tartozik, már amennyiben egy kevésbé polgárosult (és itt most a területrendezésen vagy a beépítettségén van a hangsúly) régiót – a „végeket” idézi.¹⁷ A „végek” azonban itt nem feltétlenül jelentik Kelet-Európát,¹⁸ mert bár valóban, a felidézett táj hathat „egzisztenciális tájként”,¹⁹ de az ember nem csak Kelet-Európában érhet „homokos, vizes síkra”. Mindazonáltal Az *eltévedt lovas* egyfajta *városi argóval* szemben mégiscsak *tájnyelv*.²⁰ III. Napoleon várostervezőjét azért szokás emlegetni, mert Párizsban megteremtette a modern nagyvárost, és a hatalmas üzletházak és széles sugárutak egy olyan nyelvet reprezentálnak, amelyben kiszámítható (vagyis megjósolható) a pénz és a tömegek mozgása. Tény, hogy Kelet-Európában a „végek”, melyeknél nincs szebb dolog,²¹ egyfajta rendezetlenség okán mindig egy közelebbi, mert kiszámíthatatlan apokalipszist szuggeráltak. Az *eltévedt lovas* szövegebe mint idegen helyre érkező teoretikus a lovas-mítoszokról értesülve a lovasnak mint jelnek a szó keresztény hagyomány értelmében jósol apokaliptikus értelmet, de bizonytalanná válik a jóslat, legalábbis „négyértelművé”, az Apokalipszis lovasai számának megfelelően. A háború lovasát erősítené az a magyar középkori szokás, amely szerint a magyarokat egy, a király által küldött lovas szólította hadba, véres karddal a kezében. Egy ilyen lovas eltévedése, aki annyiban szent küldött (theórosz), amennyiben a jelet az értelemmel együtt házhoz szállítja, egy ilyen lovas eltévedése a jel eltévedését is jelenti egyben. Akinek mondhatna valamit, ahhoz nem jut el. Ezzel párhuzamosan bizonytalanodik el az ez irányba haladni késztetést érző olvasó, és nem tudja, elég véres-e ahhoz a szöveg-kard („vérzések”?) mint jósjel, ahogy átvág olvasóján, hogy értelméért, a lovas apokaliptikus lovasként való olvasásáért ő maga, az olvasó *síkra szálljon*, és saját, esetleges diszkurzív hitelét ezáltal, mondhatni egy bal-jóslás által netán lerontsa, mikor bevonulva a *diszkurzív* kötelékbe rádöbben, hogy nincs is háború. Ezt éppen nem, de az általában egységesnek mutatkozó, Az *eltévedt lovas*ról mint szövegről beszélő irodalomtörténeti hagyomány kinövesztett magából még egy-két, a fentihez hasonló „vadhajtást”, aztán illegitimnek bélyegezve le is próbálta faragni azokat magáról (lásd a „Beöthy Zsolt-féle »volgai lovast«”, „a pusztai nomád alkat eszményített képviselőjét”²²), még ha

nem álltak is távol a már említett konszenzuális ikon-olvasattól (Beöthy csak kitolta a térkép jelöltjének határát, és anektált bizonyos orosz területeket).

De ha már Párizsról volt szó, mint egy folyamatosan stimulált oppozíció egyik alkotójáról, akkor megjegyzendő, hogy a Nyugat e szimbóluma milyen bonyolult intertextuális viszonyba keveredik *Az eltévedt lovas* szövegével. És itt konkrétan az oly nagy karriert befutott „ködlovag” kifejezés az (egyik) fősze-replő. Hogy e szálak visszafejthetők legyenek, egy távolról sem szigorú és „tanulmányi”, de játékosan filológus kirándulás ejthető meg bizonyos szövegek között. Itt van példának okáért Dénes Tibor esszéje Ambrus Zoltánról.²³ „Arany János halálával nincs többé vezére irodalmunknak”, írja Dénes. Ezt az irodalmat „iránytűvesztettség”, „célталanság” jellemzi, és a „tömeglélek” irányítja. „Nem lehet tehát szó a szerzővel kongeniális közönségről sem.” Ambrus ebben a helyzetben mintegy ködlovagként harcol (az eltévedt lovas attribútumait felmutató) magyar irodalomért, és próbálja fölemelni azt. Don Quijote személyében (akiről egy Cervantes-évforduló kapcsán Ambrus is megemlékezik²⁴) „az örök ember egyik jobbik fajtája”, a ködlovag található meg („ábrándokat kergető férfi”, mondja az Értelmező Kéziszótár), és Ambrus, igaz, „nem dilettáns”, de kifejezetten „elméletírói eredetű”, tézisregényszerű szépírói műveiben ez az alkat reinkarnál újra és újra, vagyis „a ködlovag lélek egyik novellából a másikba költözik”. Mivel Ambrus, „ködoszlató világossága” (Szerb Antal) miatt „irodalmunknak első urbánus alakja”, a Nyugat megelőlegezőjeként önnön és alakjai ködlovagságát „Páris” iránt érzett nosztalgiája táplálja, csakúgy, mint Adyét.

Dénes Tibor tanulmányából kiindulva úgy tűnik, hogy Ambrus munkásságát és műveit az utókor, véletlenül-e vagy sem, a tudás, Ambrus esetében konkrétan az irodalomtudás legitimálásának *francia* típusú nagy elbeszéléséhez hasonlóan olvassa, vagyis primitíven fogalmazva Ambrus Zoltán regényeit a magyar irodalom, azon túl pedig a magyar nép felemelése igazolja vagy igazolhatja.²⁵ Az sem véletlen, hogy ugyanez a „jóslat” irányítja Ady szövegeinek olvasását, és teszi lehetővé az olyan summázásokat, melyek szerint verseinek legfőbb témája az én és a külvilág feloldhatatlan ellentéte, és bennük a mozdíthatatlan valóság (Magyar Ugar) áll szemben a költői én változás-vágyával.²⁶ Ambrus esetében ezt az olvasatot megkönnyíti a szerző kezében interferáló Don Quijote-problematika (intertextus) és Ambrus erősen diszkurzív irányú hajlama (tézisregények, papírizű figurák stb.). „Ambrus Zoltán sem kerüli el sorsát. A ködlovag dicsősége a nagy szerep, de a kései legenda fenntartja az álmodozó nevét”, fejezi be Dénes Tibor az írást, nem hagyva ki azt a poént, hogy ráolvassa Ambrusra a ködlovagságot. Ezzel a gyorsan levont tanulsággal számolni kell. Ha Ambrusnak mint ködlovagnak a dicsősége a nagy szerep (és nem a nagy mű), akkor ez annyit jelent, hogy saját szépírására az elmélet és a didaktika nehezedett súlyként, ő maga pedig inkább tanítóként, mintsem íróként ködlovagolt.

Itt kapcsolódik be a következő szereplő, Márai Sándor személyében, aki Dénes Tiborhoz hasonlóan Krúdytól veszi át a kifejezést (a *Ködlovagok* című válogatáshoz írt előszavában használja), de Dénes Tibor intenciójához képest annak jelentésébe egy törést visz, amikor gyökeresen kiforgatja, és számúzi Dénes befejező, sovány argumentációjú vigaszként felfogható mondatát. Márai ugyanis a kötetben szereplő tanulmányok által célba vett írókat abból a szempontból nevezi ködlovagoknak, hogy azok „magányban és homályban”²⁷ éltek. „A nagyközönség inkább csak nagy magányosokat látott a magyar szellem e ködlovagjaiban, különös kézműveseket, tüneményszerű különcöket és szakembereket”, akik „csak-írók”, akik ha (közéleti) szerep és mű között kellett választani, akkor inkább a tollat fogták a kezükbe a zászló helyett, „nemesíteni egy nyelvet, tisztázni a mellékmondatok szerepét, vagy feltárni, példával és gyakorlatban, az irodalmi kifejezés új lehetőségeit”. Vagyis a ködlovagok itt olyan „írók, akik a magyar félmúlt ködéből lépnek elénk”, és akiket elfelejtettek, mert „csak” írtak. Vagy belefér-e Ambrus Zoltán, a tanító, Dénes Tiborral együtt a Márai-előszóba? Tény, hogy szerep és mű oppozíciója Dénesnél nagyjából fogalmi és költői ellentéte is egyben, és Ambrust mint ködlovagot az előzőbe osztja, míg Márai Ambrussal együtt egy sor író az utóbbiba, bár nála már a szerep–mű oppozíció szervezője a társadalmi szerepet vállaló író és a csak-író ellentéte, és ennek következményeként ez utóbbiak hálátlan eltűnése.

Az „erős” Márai tehát kisajátította, mondhatni többé-kevésbé „önkényesen” értelmezte a ködlovag kifejezést, és jó lóra tett, mert a szó az ő olvasatában maradt meg az irodalmi köztudatban. Az őt követők már csak finomították, óvatosan olvasgatták félre szövegét. Bata Imre például, aki kiegészítette a ködlovag jellemzését (Csáth Géza személyén keresztül) azzal, hogy életműve „töredék”²⁸ (Adyval ellentétben, aki teljes életművet hagyott az utókorra), illetve „szétszóródott”, identifikálhatatlan. Szajbély Mihály szerint olyan szerzőkre használták, akik eltűntek a polcokról ilyen-olyan okból – vagyis olvashatatlanná váltak.²⁹ Végül Mészöly Miklós egyértelműsít a szóval kapcsolatban: nem egyértelmű.³⁰

A kifejezéshez kapcsolódó olvasatok tükrében a régi közmondással együtt („Az ismétlés a tudás anyja”³¹) az intertextualitás is csődöt jelent. Jósjelünkhöz (Az *eltévedt lovas* és tovább, annak ködlovagja és tovább, a megáradt múlt kísértetei) a ködlovag melyik értelmét kell mintegy pro-tézisként, pro-gnóziként vagy kiegészítőként hozzáolvasnunk, hogy nyert ügyünk legyen? Vagy úgy en bloc, ahogy Párizsban mondják, nyissunk teret? Ez maga lenne a tér széthúzása. A szöveg teréé, persze. Fenyeget azonban a veszély, hogy egy bizonyos tér vagy hely szétszórása egyáltalán nem kedvez e tér vagy hely szent jellegének, hiszen a szentség általában összpontosul és nem diszpergálódik. Textusok interferálása helyett egyetlen fogalom szétporladása. Nem hogy két lovat egy fenékkal, de egy lovat öttel, sőt. A Dénes-féle Ambrus, a didaktikus teoretikus, aki Párizs felé üget, de épp szerepet vállaló harcos, és diszkurzív agóniájában a költészet

csak ködkép marad számára. A Márai-féle ködlovagok, köztük Ambrus, akik csak-írók, és mert közéleti szerepet nem vállalnak, „csak” a nyelvre irányuló munkás művüket az utókor elfelejti. Bata Imre Csáthja, annak töredékes és azonosíthatatlan életműve. Aztán Szajbély ködlovagjai, az olvashatatlanok (ez Márai interpretációjához, az elfeledett írókhoz áll közel). Végül, de nem utolsósorban Mészöly, aki a legkevésbé sem tesz pontot a ködlovagok „i”-jére. Mintegy tanulságként, de korántsem végső tanulságként annyi megkérdendő, hogy a fentiek tükrében mi az eltévedt lovas. Semmi, természetesen. Akkor mi *nem* az eltévedt lovas? Minden, természetesen.

Az értelmezés mint jóslás mindig preventív jegyeket hordoz magán. A beérő ismeretlentől, az apokalipszistól való félelem tereli a jeleket. Egy radikális, mert értelemnélküliséggel fenyegető szimbólum apóriája magának a szövegnek mint (jós)jelnek az értelmét és értelmezhetőségét fenyegeti.³² A szövegek félelme, vagyis *Az eltévedt lovasról* szóló interpretációk jóslatai ezt az apóriát magának az eltévedt lovasnak tulajdonították, ha tulajdonították, kiténtetett figyelmet szentelve a szöveg hőségnek, a szöveg minden szimbolikus erejét benne látva összpontosulni. Annak magánya (csak-író, *szerep* nélkül), szó-nélkülisége, takarásban-léte (olvashatatlansága), kísérteties vissza-visszatérése, eltévedésben-léte (szétszórtsága) miatt.

Mivel a szöveg már annyiféle műfaj- és formameghatározást visel magán, többek között a balladait,³³ egy lovas-azonosítási kísérlet épp a fenti attribútumokból kiindulva göngyölíthet föl bizonyos hagyományokat. A bolyongó epikus hőst például, aki, mert hallja a szirének énekét, már maga se tudja, hogy keveredett el, önszántából-e vagy sem. Azt azonban nagyon is tudja, miért tér mindig már vissza: önmagát hallja ugyanis megénekelni a szirének által (lásd T/1.), saját sorsát és tetteit.³⁴ A kör bezárul, amikor az ének már csak a bolyongásról és a vissza-visszatérésről szólhat. Vagy ott az antik tragikus hős,³⁵ aki a tragédia kifejlődésével párhuzamosan vonul vissza legmagányosabb magányába, a végső személytelenségbe, és válik a játék szerinti utolsó beszélgetőpartnertől, a kórustól (lásd T/1.) is megszólíthatatlanná.³⁶ A balladai komorság hasonlat, amely esetleg oly elegánsan húzódhatna az epikus, illetve a tragikus hős, valamint az eltévedt lovas között, annyiban sántít, hogy az epikus, a tragikus hős talán névtelen, de *egy* bizonyos hős, egy bizonyos szöveg mindig nevesített, ennyiben pedig magán viseli az istenek (és a nézők) hűségese szilárd vagy elutasítóan merev tekintetét. A hős alakjának és nevének tragédiával való megtelítődése, a folyamat kísértetik figyelemmel a tragikus hős látható testén keresztül. Az eltévedt lovas azonban nevenincs hős, és láthatatlan is. A többes szám első személyű beszélő(k) legalábbis olyan, bahtyini értelemben többszörösen dialogikus viszonyban áll(nak) vele, hogy nemcsak gondolatait, de „testét”, azaz látványát sem ismeri(k).³⁷ A test és a név hiánya, illetve láthatatlansága pedig elkerülhetetlenül identitászavarhoz vezet, legalábbis annak zavarához, aki

egy ilyen feltételekkel rendelkező szituációban próbál azonosítani valakit – próbál identitást adni valakinek.³⁸

A szöveg többszörösen rétegzett apóriájának egyik összetevője éppen ebből a láthatatlanságból ered: a szöveg mint tér egy olyan, diszperzívnek mondható elem uralma alá kerül (kód), ami több szempontból is gátolja a jelek olvashatóságát, ebből eredően pedig egy olyan értelem jóslását, ami úgymond „rendbe szedné” a szöveget, vagyis kontemplálhatóvá tenné. Ez a kódosítás többek között, ha nem elsősorban, az identikus hagyományra nézve jelent veszélyt, és pedig annak teoretikusan igazolható intertextuális jellegére. Tudniillik ez a virtuális vegetáció³⁹ maga a múlt, ami a maga heterogenitásában ködként elevenedik, és a tér arcát változtatja meg. Benne szövegek („téli mesék”, „rég, tompa nóta”), azok alakjai (rémek, állatok [- állatösök, totemek?], láncolt lelkek), növényzet (volt erdők, ó-nádasok, bozót, nyomások – ‘csapás, ösvény’) gomolyognak. Az, hogy a szöveg „kísérteties”, épp arra mutat rá, hogy e kód oximoronnal élve *amorf* alakjában egy régi szöveg- és tér- vagy tájkultúra jár vissza, egymástól korántsem szétválasztható módon, a szöveg keretezettségéből következtethető ciklikusság szerint újra és újra, hogy uralma alá hajtsa a vidéket. Az a tulajdonképpen semmitmondó mondat, hogy a szöveg magát mondja, itt akkor nyer értelmet, ha különbséget teszünk a narrátor(ok) által elmondott szöveg és a már említett heterogén, és eredetét tekintve azonosíthatatlanul kaotikus virtuális vegetáció (kód) között, de mindezt az azonos szintre helyezés céljából, és abból a célból, hogy a két „mondás”, a kód és *Az eltévedt lovas* című szöveg végül egymásra vonatkozzék. Teszik ezt akkor, amikor szövegen egy olyan beszéd-fajta értünk, amely az irodalomtudományos diszkurzusban a művel áll szemben. Ebben a megkülönböztetésben Ady Endrének *Az eltévedt lovas* című szövege, amely a kánon és az iskolai oktatás része: mű. (Egy irodalomtörténeti kontextusban vagy egy érettségi vizsgán szinekdochikusan akár az életművet is jelentheti.) Ezzel szemben *Az eltévedt lovas* címmel jelzett, bizonytalan narrátorú beszéd: szöveg. Az eltévedt lovas mint radikális és szervesen szimbolikus⁴⁰ szöveg átvág magán az Ady-életművön, azon keresztül pedig az ultima manus és egyéb jogvédő elvek és szerződések által megalapozott, valamint szerzőjéhez láncolt *Az eltévedt lovas* című művön. Átvág⁴¹ – éppúgy, ahogy saját egységes és identikus közegén, *Az eltévedt lovas* címmel ellátott, többes szám első személyben ledarált szövegen keresztül az eltévedt lovas láthatatlan alakja, beügetve az elején, ki a végén. Átvág – ahogy ugyanebbe a szövegbe ködként bedarált múlt átvág ugyanezen a szövegen. Átvág – ahogy egy nyom(ás) vagy ösvény keresztül a nádason vagy az erdőn, a ködön mint virtuális vegetáción, vagy ahogy a kód-bozóton átrohan egy állat. Úgy tűnik, itt az átvágások hasonlítanak. Mert ha visszakanyarodunk a szöveg önmagát mondásához, ez annyiban igazolható, amennyiben, ha ez nem lenne a lehetetlennel határos, a szöveg önmaga szöveg voltát látja viszont a lovasban és a ködön, mint egy

tükörben. Vagyis ha ebben a szövegben egy hozzá hasonló, neki megfelelő „közeget”, vagy egy vele párhuzamos képet vagy alakot keresünk, akkor az a ködben feltalálható, „félreértés” ne essék, a ködben mint közegeben és a ködben, mintegy a köd által takarva (az eltévedt lovas). Mise en abyme, mondja a narratológia: a szöveg kicsinyített, mintegy tükörképszerű mása, allegóriája, magán a szövegen belül. Bár már nem nagyon lehet tudni, ki kinek, mi minek az allegóriája, vagy bennfoglalt tükörképe. Amikor a matrjoskababák eltévednek.

E szövegbe foglalt szövegnek az értelmezés mindig nehezen felel meg, hiszen az orientációvesztés (amit az eltévedés, a „fény” és a „lámpaláng” hiánya jelez) miatt nem is lehetséges a területet/teret térképként olvasni egy (vagy akár több) értelemnek megfelelően.⁴² Az értelmezés a szétrobbant, szétszórt, diszperz és disszeminált értelemek között tapogatózik. A köd-szöveg – egy *vádi*. A szöveg olvasója „egy völgy peremén mendegél, melynek alján egy *vádi* húzódik (a *vádi* szót itt valami idegenszerűség jelzésére használom). Amit lát, az sokrétű és egyszerűsíthetetlen; heterogén, különálló anyagokból és szintekből bomlik ki: fényekből, színekből, az élővilágból, hóból, levegőből, zajkitörésekből, rikoltó madárhangokból, a völgy túloldaláról jövő gyermekzsivajból, ösvényekből, taglejtésekből, közel és távol lakók ruháiból. Mindezek a (*meg*)történések részben azonosíthatók: ismert kódokból erednek, de kombinációjuk különös, ami a barangolást különbözősként határozza meg, s az így csak különbözősként ismételtető meg. Ez történik a Szöveg esetében: maga is csak különbségként létezhet (ami nem jelenti az individualitását); olvasata szemelfaktív (a szöveg bármilyen induktív-deduktív tudományát illúzióvá teszi – a szövegnek nem létezik »nyelvtana«), és mégis teljesen át van szöve idézetekkel, utalásokkal és visszhangokkal. Ezek kulturális nyelvek (és melyik nyelv nem az), régiek és újak, melyek keresztülvágják a szöveget egyik végétől a másikig, hatalmas sztereofóniában.” Az *eltévedt lovas* című Ady Endre-mű szöveg-alteregójában a köd a fent leírtakhoz hasonló, azonosíthatatlan idézetekből összetevődő *szöveg*, másképpen megáradt múlt. Ezt a szöveget, akár a ködöt, bizonyos (*intertextuális*) átlátszatlanság jellemzi,⁴⁴ nem utolsósorban ebből, és nem csak a lovas alakjából ered az, amit radikális szimbólumnak szokás nevezni. Ami azt jelenti, hogy a szövegben bizonyos értelemben egy általános *ködlovaglás* folyik: a szöveg alakjai-szereplői olyan idézetekként szerepelnek, melyek egyrészt jelöletlenek, másrészt az általános szétszórtságban önnön potencialitásukat, vagyis származásukat és könyvként realizálható jelenlétüket, ezeken keresztül pedig mint ködgráfiáknak, saját megjósolható értelmüket vonják kétségbe.⁴⁵ Nincs (be)tájolható tér. Az idegenvezető(k) csak beszél(nek), de beszéde(ük) maga a *megtestesült* köd. Ilyen körülmények között nem csoda, ha a teoretikus üetése vak, és ő maga a szöveg által folytonos visszatérésre van ítélve. A táj és a tájat reklámozó szöveg ugyanaz lesz. Talán ez az irodalom(tudomány) idegenforgalmi biznisze.

1 Szabó Lőrinc lírájának „...egy, az Adyénál összehasonlíthatatlanul radikálisabb, és nem ösztönösgébből fakadó lírai magatartás” az alapja (kiem. tőlem, M. A.). KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A magyar irodalom története 1945–1990*, Irodalomtörténeti füzetek, Argumentum, Bp., 1993, 24. Az „öztönösgébből fakadó” szintagma számomra kevésbé értelmezhető egy irodalomtudományi diszkurzusban, ami csak annyit jelent, hogy a fenti kijelentés esetleges ösztönösgébből fakadó voltának ellenőrzését nem tartom legitim módon végbevihetőnek.

2 „...a magyar jelző elő sem fordul az egész versben, de mégis világosan benne van, mert a színhely felismerhetően a költő szülőföldje, és erre vall a két többes első személyű alak is.”; „Ez a magyar messiás a háborúba hajszolt, saját legjobb forradalmi céljait mindig elszalasztó magyar nép.” VEZÉR Erzsébet, *Ady Endre*, Gondolat, Bp., 1977, 505.

A mindenkori magyar modell a mélyszerkezetben, és a modell egyszeri-történelmi keretek közt történő megvalósulása, reprodukciója a felszíni szerkezetben; örök magyar bűn, sors, a magyar Messiás-sorsnak a háború világában való ellehetetlenülése. KORMOS Mária, *Ady Endre: Az eltévedt lovas* (Verselemzés) = *Az elemzés kalandjai*, Bp., 1985, (1986), ELTE, Esztétika Tan-szék, 29.

Magyarság-vers, de nem kortól és októl elvonatkoztatott misztikus sorsszerűség, hanem konkrét történelmi és társadalmi körülmények determinálta. „Ezért látja Ady eltévedt lovasnak a magyarságot.” KEMÉNY Gábor, *Az eltévedt lovas. Hozzászólás egy Ady-szimbólum értelmezéséhez*, Magyar Nyelvőr, 1977, 3, 326.

Központban az Idő és a Magyarság mítosza; a magyarság elpusztulásának tragikus transzcendenciája; apokalipszis. VERES András, *A tragikum problémája Ady háború alatti költészetében* (Az eltévedt lovas) = *Uő, Mű, érték, műérték*, Bp., 1979, 144.

3 „A térkép nem a terület maga.” Idézi Umberto ECO, *A Foucault-inga*, ford. BARNA Imre, Európa, Bp., 1992, 555.

4 „Sok titkos jelen keresztül elérkezünk a jelenbe, a véres háborúba.” „A köd-gubában járó novembertől nemcsak a testünk, a lelkünk is didereg.” VEZÉR, *i. m.*, 507.

5 „az egyetlen valóságos tenger az ő képzeletében továbbra is a térképek kékje maradt,

ahol a nagyobb mélységet sötétebb, a sekély helyeket pedig világosabb foltok jelzik”, írja Danilo Kiš *A holtak enciklopédiája* című novellában = D. KIŠ, *A holtak enciklopédiája*, ford. BORBÉLY János, Európa, Bp., 1990, 55. Ez a jellemzés egy, a valósággal kevésbé szolidáris hősről szól, pontosabban fogalmazva, és épp e hőszempontjából, kérdésessé válik a valóság státusza, vagyis épp nem válik semmi kérdésessé, leginkább az ő szempontjából nem.

6 A „liberális” irodalomtörténet-írást tekintve a hasonlóan persze rossz: a Kemény Gábor-i „polivalens jelképiség” épp a fenti három valóság egyenlőségét, akár egyszerre történő olvashatóságát is megengedi. KEMÉNY, *i. m.*, 329.

7 A pierce-i háromlábú szék harmadik lába az index. Az indexikális olvasat feltételezése az irodalomtörténeti hagyományban (lásd az 1. számú jegyzetet), akár annak *öntudatlan formájában* (ezzel a szintagmával ugyanazt teljesítjük) egyenes úton vezet a romantikus alkotásesztétikába, illetve a pszichologizáló olvasatok érmindszenti tájára.

8 „Ez azt is jelenti: nem lehetünk többé abban a helyzetben, hogy az írásnak előrebocsásuk az értelmét...” Jacques DERRIDA, *L'écriture et la différence*. Idézi KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Az új kritika dilemmái. Az irodalomértés helyzete az ezredvégen*, Balassi, Bp., 1994, 30.

9 Friedrich NIETZSCHE, *Az értékek átértékelése. Hátrahagyott töredékekből*, ford. ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor, Holnap Kiadó, 1994, 72.

10 „A térkép, az ismétlés vagy a *vargabetű* (double, kiem. tőlem, M. A.), a tükör és a fogalom többé nem absztrakciók. Egy terület, egy referenciális létező vagy egy lényeg többé nem sajátíthatja ki önnön szimulációját. Ez a generáció az eredet és valóság nélküli reális generációja: a hiperreális. A terület többé nem előzi meg a térképet, és nem is éli túl. Innentől a térkép az, ami megelőzi a területet – SZIMULAKRUMOK PRECESSZIÓJA – innentől a térkép nemzi a területet...” (Jean BAUDRILLARD, *Simulations*, Columbia University, 1983, 2.) Arany Jánosnak *A nagyidai cigányok* című költeményében az osztrák agresszor egy olyan térképet tudhat a magáénak, mint amelyet egy (Baudrillard által idézett) Borges-novellában a hatalom kartográfusai készítenek, és amely végső és teljes szimulatív gesztusként teljesen beteríti a területet, tehát maradéktalanságában

egyenlővé válik vele. Azonban az Arany-szövegben (ahol a térkép által szintén egy ikonikus koincidencia ígérődik és jóslódik meg), a várt apokaliptikus szituáció nem az ígélet beteljesedését hozza, hanem a maradék, vagyis a nemjelzett bosszúját. Magyarul, mikor a hadsereg felvonul, hogy azonosítsa a gyenge pontot, akkor meg is találja, igaz, nem az ellenségén, hanem maga alatt.

11 Eugene Victor WALTER, idézi Greg ULMER = *Grammatology Hypermedia. Postmodern Culture*, University of Florida at Gainesville, v.1.n.2. (January, 1991) 00028.

12 CSEJTEI Dezső, *Tűnődések a posztmodern univerzitás lehetőségéről*, Pompeji, 1991, 1. sz., 130.

13 Vagy mondjunk inkább hipertextet? Itt most egy hosszabb idézet következik, címe: *Eltévedés és túlterhelés*.

„A hipertext nem-lineáris bejárása nem hagyományozott, ezért az olvasó nincsen felkészülve a hipertext használatára. Ehhez társul az információ eseténként igen jelentős mennyisége, a hipertext (a hagyományos könyvvel szemben) nehezen felmérhető mérete, az alternatívák közötti választás kényszere és az a tény, hogy a szövegek adott, megszokott szekvenciáit tetszés szerint felbonthatjuk, eseténként olyan részeket kapcsolva egymáshoz, amelyek a lineáris szövegben igen távol lennének egymástól. Mindez a hipertextben való eltévedéshez és az olvasó intellektuális túlterheléséhez vezethet, szemben a túlnyomóan lineáris szerveződéssel, amely nemcsak megszokott, begyakorlott, hanem szigorú egymásutánosságánál fogva kevésbé megterhelő és gyakorlatilag egyértelműen orientál, hiszen – legtöbbször legalábbis – a szöveg elejétől a végéig kell haladnunk.

Az eltévedés csapdáját elkerülendő a tájékozódást segítő eszközökre van szükség, amelyek lehetővé teszik, hogy bármely pillanatban azonosíthassuk, hogy a rendszer melyik eleménél vagyunk. A hipertext szerkezete ábrázolható például fastruktúrák segítségével. Navigációs műszereink lehetnek statikusak, azaz ábrázolhatják a bejárat-bejárható utat, de lehetnek dinamikusak, azaz nemcsak pillanatnyi pozíciónk meghatározását adják meg, hanem bármilyen csomópontot megkereshetünk segítségükkel.

Az eltévedés lehetősége ezenkívül csökkenthető a hipertext megfelelő kialakításával, ami el-

sősorban a szerző felelőssége. Gyakori hiba ilyen tekintetben a kapcsolatok típusainak túlzott változatossága. A kapcsolatok típusain túl célszerű azok számát korlátoznunk. A kapcsolatok összmenyisége mellett az egy-egy csomópontoz tartozó kapcsolatok számát is korlátozni kell.

A kapcsolatok mellett korlátozható az információs tér is, például úgy, hogy az olvasó előbb csak egy korlátozott részhez juthat el, ami az egészben való eligazodásban valóban segíti, de nem oldja meg a túlterhelés problémáját, mivel nem csökkenti a feldolgozandó információ mennyiségét.” KOLTAY Tibor, *Hipertext: divat és technológia = Információ és társadalomelmélet*, Pro Philosophia Szegediensi, 1994, Szeged, 667.

14 „Emma e második »bukásának« Mérimée lehetett a sugalmazója; a *Kettős félreértésben* [1833] hasonló jelenet játszódik le Julie de Chaverny és Darcet között.” Gustave FLAUBERT, *Bovaryné*, Európa, Bp., 1984 (lásd a csatolt jegyzetet 485). Azonban a Bovarynével szemben az irodalomtudományos, illetve olvasói in flagranti nem csak egy másik művön alapul. Ezen túl a kor egyik randevúzási hagyománya az, ami megerősíteni látszik a jóslatot. A harmadik jel pedig az a performancia lehet, amit a tévelygő konfliktus művel az utcákon, így metaforizálva a „belső” történéseket. Azonban Emma biztosnak tudott „eltévedése”, „tévelygése”, akárcsak az eltévedt lovasé, nem érinti a szöveg értelmét.

15 WITTGENSTEIN, idézi KULCSÁR SZABÓ, *A magyar irodalom...*, 151.

16 OTTLIK Géza, *Buda*, Európa, Budapest, 1993, 88.

17 „peremvidék”. KIRÁLY István, *Intés az őrzőkhöz*, Szépirodalmi, Bp., 1982, 558.

18 „Jellegetesen kelet-európai kép.” KIRÁLY, *i. m.*, 558.

19 Uo., 564.

20 Ez az oppozíció, nem kell mondani, teljesen lehetetlen. Elég, ha a *Bovaryné* szerzőjére gondolunk, akinek egy mondatát egy kelet-európai regényben így pervertálják: „A grammatikai tér én vagyok.” (ESTERHÁZY Péter, *Termelési-regény*, Magvető, Bp., é. n., harmadik kiadás.) Más vonatkozásban, e szerző, ha nem is utasítása, de ajánlata műveinek tájként való olvasására hív. „...táj és organikuság. Úgy gondolom (szeretném?), könyveim ideális megjelenési, létezési formája: a kert. Ám ezt egészen primitíven tessék érteni! Hogy ti. mászkál az ol-

vasó a kertben, és a »megfelelő helyen« olvas. Akárcsak úgy, hogy a bokorra rá van aggatva egy papírlap. Vagy költőibben: a bokrot olvassa. És így tovább, nagyon szépen van ez elgondolva. (És hanyadszor már! »A kilátásra ügyelünk, s általában: szívünkön viseljük a sétáló sorsát! Igyekszünk, ennyi, amit tehetünk.« In: *Termelési-regény*, 135.)" ESTERHÁZY Péter, *A kitömött hatyú*, Magvető, Bp., 1988, 12.

21 „Nincs szebb dolog a végeknél.” Idézi: MÉSZÖLY Miklós, *Volt egyszer egy Közép-Európa*, Magvető, Bp., 1989, 18. Mészöly hőse, B. B. „kémszerűen képzelgi magát”, és ez írja le a térhez való különleges viszonyát: „veti pillantását délnek, északnak, napkeletnek, napnyugotnak. Távoli dombhegyek és szikahasadékok résén keresztül – mintha messzire látó lencsés alkalmazhatóság szerkezetibe hunyorítana bele – elnézi az idők folyását. S jegyezget, mint porba a földre tört ágvég. Miket látni, meg hallani vél...” Érdemes megfigyelni, hogy amire a hasonlat épül („lencsés alkalmazhatóság”), az hasonlóan a ködhöz, amely *Az eltévedt lovas* szövegét szervezi, tulajdonképpen diszperzív rendszer. A különbség annyi, hogy *Az eltévedt lovas* „hőse” maga is része ennek a „szétszórtságnak” attribútumai révén (magány, némaság, láthatatlanság, eltévedtség), és nem tud a rendszeren kívül kerülni, míg B. B.-re, igaz, az „elbeszélő kétes pozíciójából”, de „vethetünk baráti pillantást”, és ő maga is lát, épp a diszperzív rendszer (látcső) segítségével: talán épp ebből a földmérő apparátusból kifolyólag tarthatja ellenőrzése alatt őt a „Fakó foszlányok nagy esők évadján” többes számban és első személyben megszólaló beszélője, és tartja ellenőrzése alatt ő az „időket”, amik meg éppen az ellenőrzés miatt nem áradhatnak meg – ahogy azt *Az eltévedt lovas* szövegében teszik.

22 KEMÉNY Gábor, *i. m.*, 327–329. Kemény a szimbólum értelmezésében az „is”-re helyezi a hangsúlyt: „A szimbólumokra általában jellemző, hogy nemcsak egyfajta jelentésük van, hiszen a költő épp azért folyamodik a szimbolikus kifejezőmóddhoz, mert egyetlen képpel többféle tartalmat próbál közvetíteni.” Kemény a „megfejtés erőszakolása” helyett a „polivalens jelképiség” mellett érvel. Ez a polivalencia nála a már említett három szint egyszerre való olvashatóságát jelenti.

23 DÉNES Tibor, *Ambrus Zoltán = Ködlovagok. Írói arcképek*, szerk. THURZÓ Gábor, Bp., A Szent István-Társulat kiadása, é. n. (1941?)

24 AMBRUS Zoltán, *Cervantes* (1916) = Uő, *Költők és szerzők. Irodalmi karcolatok*, Bp., Athenaeum kiadás, é. n.

25 A tudás legitimálásának két modern kísérletéről, a francia és a német típusról mint nagy elbeszélésekről lásd Jean-François LYOTARD, *A posztmodern állapot*, ford. BUJALOS István–OROSZ László = *A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai*, Századvég, Bp., 1993.

26 Lásd VERES, *i. m.*, 138.

27 MÁRAI Sándor, *A tegnapi ködlovagjai. Előszó = Ködlovagok*, 5.

28 BATA Imre, *Csáth Gézaról*, It, 1981, 279.

29 Lásd SZAJBÉLY Mihály utószavát = CSÁTH Géza, *Mesék, amelyek rosszul végződnek*.

30 „Csáthban ugyanis semmi sem egyértelmű, s ha lehet, még sokkal démonibban nem az, mint néhány rokon kortársában – akiket *ködlovagoknak* szoktunk nevezni.” Lásd MÉSZÖLY Miklós előszavát = CSÁTH Géza, *Egy elmebeteg nő naplója*, Magvető, Bp., 1978, 3. kiad., 8.

31 Az ismétlés és annak potencialitása, az ismételtetés alálása a biztosnak hitt tudást, így annak régi metaforáját is, vagyis hogy az ismétlés a tudást szüli, és ezúton annak anyjává válik. Az eltévedt lovas a szöveg végén nem ugyanoda tér vissza, ahol utoljára láttuk (a szöveg felütésekor), és ezt az apró kontextuális változást egy szócsere metaforizálja („eltévedt, hajdani”-ből „hajdani, eltévedt” lesz). Ugyanez magállapítható az e címmel (*Az eltévedt lovas*) jelzett szövegről vagy jelről, ahogy egyik olvasatból mint kontextusból a másikba lovagol. Ezekben az esetekben nem egyszerű ismétlésről, hanem (a dekonstrukció egyik terminusával élve) iterabilitásról van szó, amelynek grafematikája és e grafematika logikája elvezet a kontextus terminusának újragondolásához. „...minden jel képes elszakadni bármely kontextustól, hogy új kontextusok végtelen sorát hozza létre... Ez nem jelenti azt, hogy a jel kontextuson kívül is érvényes, éppen ellenkezőleg: azt jelenti, hogy kizárólag központ nélküli és abszolút rögzítettség nélküli kontextusok vannak.” Jacques DERRIDA, *Korlátolt felelősségű társaság abc...* (Részletek), ford. KOVÁCS Sándor, Helikon, 1994, 1–2. sz. (*Az amerikai dekonstrukció*), 181.

A jel nem is „létrehozza” a kontextust, mondja Derrida, hanem „beírja magát” abba, ugyanis a kontextusok nem ex nihilo jönnek létre egy jel által, vagy akár önmaguk által: „Semmilyen jel nem képes egyedül megalkotni... egy kontextust, még kevésbé uralni azt. Ez a korlát, ez a végesség a feltétel, amely mellett a kontextuális átalakulás állandóan nyitott lehetőség marad.” DERRIDA, *i. m.*, 182.

32 „Hogy került ide ez a lovas? És mit akart itt?” SZERB Antal, *A magyar irodalom története*, 459; „A hajdani eltévedt lovas jelentése a vers folyamán talányos marad...” VERES András, *A tragikum problémája Ady háború alatti költészetében (Az eltévedt lovas) = Uő, Mú, érték, műérték*, Bp., 1979, 143; „Hiányos adatok híján ingóvá vált minden jelentés.” KIRÁLY, *i. m.*, 563; „Csöppet sem véletlen, hogy nem volt konkretizálva a költemény hőse. A belsőleg nyitott, tág, többértelmű képek közé tartozott.” KIRÁLY, *i. m.*, 558. (Kiem. tőlem, M. A.)

33 „...balladásan kísérletes, szimbolikus látomás.” KOVALOVSKY Miklós, *Emlékezések Ady Endréről*, Akadémiai, Bp., 1993, 5. köt., 280–281. Mint mindegyiknek, *Az eltévedt lovas* szövegének is behatárolható, több-kevesebb pontossággal, az élményalapja (ez „a költői látomás valóság hitelének igazolása”): Ady és Csinszka 1915 novemberében, hóban, szánon indulnak Érmindszentre. „A szán órák hosszát tévelyeg.” (Csinszka) Lásd KOVALOVSKY, *uo.*, valamint G. FLAUBERT, *i. m.* Felhívom a figyelmet a két eset hasonlatosságára, azon túl pedig a különbségre, amely a két szöveg értelmezésében konszenzuálisan adva van. Ezek az eltérések (Emma bizonyos aktusa, és azzal ellentétben nagy költőnkkel való szolidaritás, amely szolidaritás épp [és csak] *Az eltévedt lovas* megfogását teszi erre a tévelygő kirándulásra) nemcsak abban rejlenek, hogy az előbbi esetben intertextuális és kultúrtörténeti adatok rohannak segítségére a filológianak, hanem a házasságban mint legalább olyan mértékű legitimációs aktusban.

34 Lásd TATÁR György, *Az öröklét gyűrűje. Nietzsche és az örök visszatérés gondolata*, Gondolat, Bp., 1989, 36.

35 A tragikus értelmezéssel párhuzamba állítható Veres András érvelése. „Nietzsche tragikus létértelmezése merőben új funkciót kap Ady költészetében: a kiválasztottság tudata és az új rend teremtésének feladata itt mint a művészi

alkotás indítéka, programja és eredménye érvényesül, illetve teljesül” – VERES, *i. m.*, 137. Bár ez a párhuzam bizonyos szempontból épp az eltévedt lovas alakjának tükrében válik kérdésessé, amennyiben nem egészen tisztázható, hogy mit értünk „tudaton”, „új renden” és „feladaton”, valamint „indítékon”, „programon” és „eredményen”.

36 TATÁR, *i. m.*, 43.

37 „Az eltévedt lovas csak akusztikus elemként, »vak ügetésével« van jelen a versben.” KEMÉNY, *i. m.*, 328; „Ahol csak hang van, s a látvány hiányzik...” KIRÁLY, *i. m.*, 562.

A lovas vizuálisan nem, csak „auditíve” jelenik meg a beszélő(k) szavaiban, a beszélő(k) előtt. A narrátor(ok) ebből a szempontból nem „zsvány(ok)”, beszédük alól nem lóg ki a lóláb, magyarul nem kapni ő(ke)t ellentmondáson, azaz elhallgatott, de bizonyítható mindentudáson. Vagyis tudása/tudásuk koherensnek tűnik a lovas láthatatlanságát illetően. (A vizualításban rejlő impotencia is a szöveg polifóniájának része.) Az eltévedést, vagy pontosabban eltévedten levést megállapítani valakiről, úgy, hogy közben az nem látható, leginkább a hangok bizonytalan újra és újra visszatéréséből lehet. Talán ez történik a szövegben a lovas háromszori visszatérésével. Ezek közül kettő keretezi a szöveget, körforgást sugallva így.

38 Ez egyébként az Ady-szakirodalom vissza-visszatérő problémája. „Igyekeztem könyvemet úgy megírni, hogy mindig Ady álljon az olvasó szeme előtt, s engem ne is vegyenek észre... [hogy] kiemeljük a romantikából, belenézzünk valóságos arcába.” SCHÖPFLIN Aladár, *Ady Endre*, Nyugat-kiadás, 1934, 6.

„Szükség volt könyvemre azért is, mert Ady valóságos arca és jelentősége a rohamos szaporodó Ady-irodalomban eltorzult és elfakult az életrajzírók tartózkodásával és túlpapírtásával... [a könyv] szól az utánunk jövő generációhoz, hogy tisztábban lássa Ady alakját, s ne nézzen a mai magyar élet hamis szemüvegén keresztül.” BÖLÖNI György, *Az igazi Ady*, Szépirodalmi, Bp., 1966, 7, 10. Jól látható, elsősorban is a retorikán, aztán például a Bölöni György és Kertész Imre által készített fotók „láthatatlan” argumentációján, hogy a „valódiság”, a hamisítatlanság, az értelmezésre-nem-szorultság mennyire a vizualitáshoz kapcsolódik, az Ady-diszkurzusban ugyanúgy, mint máshol.

39 „Az egész vers azt a folyamatot ábrázolja, ahogy az ősvadon birtokába veszi a világot, amely egyben a múlt uralmát is jelenti.” KOR-MOS Mária, *Ady Endre: Az eltévedt lovas* (Vers-elemzés) = *Az elemzés kalandjai*, Bp., 1985 (1986) ELTE, Esztétika Tanszék, 3–33. A „virtuális vegetáció” szintagma (mint alternatív javaslat az ősvadon mellett) a ködre mint anyagra, mint megfoghatatlan és főleg *nem eredeti* „ősvadonra” helyezi a hangsúlyt.

40 Mű és szöveg illetén szembeállítására Roland BARTHES kidolgozása. R. B., *A múltól a szöveg felé*, ford. KOVÁCS Sándor, Pompeji, 1991, 1. 3. sz., 90–97. „A mű (a legjobb esetben) mérsékelten szimbolikus (szimbolizmusa kifulladás, elakad), a Szöveg azonban radikálisan szimbolikus. Az a mű, amelynek szervesen szimbolikus természetét befogjuk, felfogjuk és befogadjuk, valójában szöveg.” I. m., 93.

41 „A Szöveg nem jelentések egymás mellett létezése, hanem átjárás, keresztülvágás; vagyis neki nem az értelmezés felel meg, legyen az bármilyen liberális, hanem a robbanás, a szétterjedés (disszemináció).” I. m., 93.

42 „A Szöveg pluralis. Ez nem azt jelenti, hogy több jelentése van, inkább hogy megvalósítja a jelentés pluralitását, redukálhatatlan pluralitását.” BARTHES, i. m., 93. Lásd ezzel nem teljesen összhangban a Kemény Gábor-i polivalens jelképiséget.

43 BARTHES, i. m., 93.

44 „művészi homály”, KIRÁLY, i. m., 563; „Kit és mit jelképez az eltévedt lovas? Ady versének lírai hőse, ez a ködfüggöny mögé rejtőz misztikus figura?”, KEMÉNY, i. m., 324.

45 A név nélküli könyv. Krúdy egyik impozáns rajzában vagy emlékezésében (*Gyertyaszentelő medvéje* = *A tegnapok ködlovagjai*, Szépirodalmi, Bp., 1961) a szereplők „valamely történet megbeszéléséhez fogtak, amely történetet mindegyik jobban akart tudni a másiknál. Egy történelmi könyvre is szükség volt az eset megvilágításához, ugyanezért lovas embert küldtek a hetedik faluban lakó ismerősükhöz, akinek könyvtárában az a bizonyos történelmi könyv megtalálható volt. Igen ám, csakhogy a történelmi könyvet időközben kölcsönadták, talán a tizedik faluban jár már a küldönc a könyv nyo-

mába. Sok könyv van Magyarországon, de sajtószerű véletlen folytán: soha sincs kéznél egy se, ha szükség van rá. »Bezzeg, álmoskönyv van a házadnál«, méltatlankodott Halászy Bandi, aki éppen ama történelmi könyv segítségével akarta bizonyítani igazát. Így hát akár tetszett, akár nem: várakozásban múlt a nap... A történelmi kérdés, amely a forrásmunka nélkül nem volt megoldható: még mindig függőben volt, az útnak indított lovas ember alakja nem közelgett a fekete-fehér téli alkonyatban.” A könyvről nem esik több szó az írásban, az olvasó nem tudja meg, milyen vitában kellett volna és mit mint végső érvet felhasználni. Ez a Krúdy-írás több szempontból is citálható *Az eltévedt lovas* intertextusaként. Először is Krúdy a fentebb megített hipertextuális kirándulás egyik markáns helyszíne, nevezetessége, amennyiben *A tegnapok ködlovagjai* címen jelentek meg összegyűjtött nosztalgikus írásai a Márai-válogatást megelőző évtizedben, és valószínűleg ő a nagy pályát befutott fogalom feltalálója. Másodsor pedig híven példázza vagy metaforizálja azt a fentiekben diszperzív rendszerként és virtuális vegetációként leírt intertextuális átlátszatlanságot, amely oly jellemző *Az eltévedt lovasra* mint aporetikus szövegre. A könyv nem-lelése (ráadásul épp egy lovas küldönc által) nem annyira a hagyomány anarchikus olvasatának lehetőségére mutat rá (amely anarchiában az irodalomtudományi apokalipszis lovasa lenne hallgatható), hanem az intézményi (könyv) legitimáció, illetve intertextualitás megváltozóban lévő feltételeire. Az irodalomtudományban a lábjegyzetelés, a „lábmunka”, az explicit idézetelés, vagyis az intertextualitás nem más, mint a legitimáció kérdése. A legitimációra és az adott nyelvjáték szabályaira való mindenkori rákérdezés az egyik sajátossága a lyotard-i posztmodern kondíciónak. Ez röviden és gazdaságosan összegezhető egy grammatikai „képben”: a genitívus subiectívus és a genitívus obiectívus jól ismert összeolvadásában. „A teória diskurzusa” szintagma egyrészt jelenti az alanyként egy speciális diskurzust bíró teóriát, másrészt jelenti azt a diskurzust, melynek az a bizonyos teória a tárgya. Lyotard szerint jó az, ha az előbbiben az utóbbinak mint önreflexív mozzanatnak helye van.